

Coperta I: *Romanus* – simbolizat de Împăratul Traian și câțiva dintre ostașii lui de frunte în momentul intrării în Dacia (Imagine din fresca Ateneului Român).

Coperta IV: Vlahii – reprezentați după trecerea popoarelor migratoare, prin țărani români (după aceeași frescă a Ateneului Român).

Clapa I: Coperta ediției princeps a cărții reproduse.

Clapa IV: Harta României într-una din ultimele ediții ale Larous-ului. Sus scrie *Roumanie*, iar în cuprinsul țării, deasupra Dunării găsim vechea denumire a principatului Țara Românească/Muntenia, în forma arhaică: *Valachie*.

ISBN: 978-973-642-463-2

© Toate drepturile sunt rezervate Editurii Saeculum I.O.

T. HAGI-GOGU

ROMANUS ȘI VALACHUS

SAU CE ESTE ROMANUS, ROMAN,
ROMÂN, AROMÂN, VALAH ȘI VLAH

Romaniile corespundeau cu latinitatea și Valahiile cu Romaniile.
N. Iorga (*Istoria Românilor*)

...„faptele actuale sunt în stare să ne lămurească mai bine asupra trecutului, decât studiul trecutului asupra prezentului“.
Th. Capidan (*Discursul de Recepție la Academia Română. Mai 1936*)

Ediție îngrijită și prefață
de
I. Oprișan

Editura SAECULUM I.O.
București, 2020

c) Presbyter Diocleas din secolul al XII, în scrierea intitulată *Regnum Slavorum*¹, zice: „post hoc, totam provinciam Latinorum, qui illo tempora *Romani* vocabantur, modo vero *Moro-Vlachi*, hoc est nigri Latini, vocantur“.

d) Cinnamu, vorbind despre români sau vlachii din armata lui Leon Bataru, se exprimă astfel: «οἱ τῶν ἐς Ἰταλίας ἀποχκοὶ πάλαι εἶναι λεγόνται²» (Se zic a fi coloni vechi din Italia).

e) Nestor, chronicar rus din același secol cu Diocleas și Cinnamu, în cronică sa amintește în mai multe rânduri despre *vlachi*, înțelegând și pe vechii romani, și pe români. Când vorbește însă despre luptele ungarilor cu vlachii și cu slovenii, la anul 6406 (sau 898 după Christos), lupte care s-au dat peste Nistru, negreșit că la acea epocă nu putea fi vorba decât despre românii din Dacia, adică despre colonii și descendenții lor, românii.

f) În biografia lui Metodi, scrisă pe la 853 de către un discipol al acestui apostol slav, se amintește despre *vlachi* ca despre o naționalitate existentă, cunoscută și deosebită de oricare alta. Între altele se spune că la Rotislav, kneazul slovenilor, veniseră propagatori de la vlachi, greci și germani. Și chiar dacă prin vlachi s-ar înțelege alte popoare, de origine latină, totuși se constată de aci că slavii dau această numire numai celor de ginte latină³.

g) În fine, chiar în epepeia germană *Nibelungen* (cartea eroilor), scrisă înainte de anul 1200 și apărută pe timpul lui Frederic I Barbarosa, se amintește despre *vlachi*, căci un principe Romune din țara vlachilor figurează printre cei 24 principii din Orient, prezentați la Tula regelui Ezel (Atila).

G.Dem.Teodorescu, *Istoria limbii și literaturii române de la începuturi până la 1882*, ediție îngrijită, note și bibliografie de Ileana Ene, prefață de Virgiliu Ene, Editura Saeculum I.O., București, 2002, p.63-64.

1. T. Cipariu, Cap. V.

2. Idem, Libr. VI, 3.

3. A se vedea și cita[tul] din edițiunea latină a lui Mikolosich.

TABLA DE MATERII

<i>O carte necesară (I. OPRÎȘAN)</i>	5
<i>Notă asupra ediției (I. OPRÎȘAN)</i>	11
Câteva lămuriri	13
ROMANUS	
Introducere	17
Originea numelor Roma și Romanus	17
Romanus oficial în timp și spațiu	18
Romanus neoficial în timp și spațiu	29
Romanus la români și aromâni	37
Romanus în zilele noastre	41
Romanus concurat de latin, togati, valah, franc etc., etc.	42
Alte forme pentru numele Roma și Romanus	46
Onomastică și toponimie veche asemănătoare cu numele Roma .	47
Toponimie mărunță la Romanus	47
Încheiere la Romanus	49
VALACHUS	
Valachus-Valah-Vlah	55
Vlah corespunde cu roman	55
Vlah în spațiu	55
Variante din vlah	60
Valah la slavi pentru romani și români	61
Vlah pentru italieni și francezi	61
Toponimia mărunță din Vlah	62
Forma Welsch la Apuseni	63
Olah în timp pentru Orient	64
Vlah în timp pentru Apus și Centrul-European	66
Etimologia numelui vlah (Ce s-a scris)	69
Alte etimologii pentru valah	71
Prima ipoteză	72
A doua ipoteză	76
Reazăm istoric al acestor ipoteze	77
Sensul etnic-social-tehnic al cuvântului Vlah	80
Românii nu-și zic azi vlahi	84
Dacă românii își pot zice în viitor vlah, alături de numele români	84
ÎNCHIEIERE LA VALACHUS ȘI ROMANUS	86
Adaos	91
Expoziția „Mostra Augustea“ de la Roma și expansiunea onomastică și toponimică a numelui Roma	93
ADDENDA	95
B.P.Hasdeu. <i>Originea termenului „vlah“</i>	97
G.Dem.Teodorescu. <i>Numele de valah la scriitorii străini</i>	109

Introducere

Nu există o monografie asupra numelui orașului Roma. Înainte de 1900, Gaston Paris începuse în revista *Romania* un studiu interesant, pe care nu l-a încheiat. Altceva, ca studiu complet, nu am putut găsi.

A pretinde că vom da o monografie, înseamnă a depăși rostul acestui studiu, care se mărginește la prezentarea unui material referitor la problema lui Romanus.

În cele de mai jos, vom rezuma părerile altora asupra originii numelui Romanus și apoi vom urmări desfășurarea oficială și neoficială a numelui cum și răstrângerea lui și ne vom permite unele observații și apropieri între situații.

Originea numelor Roma și Romanus

Învățații nu sunt de acord asupra originii numelui orașului Roma. Fiecare dintre ei are o părere deosebită, deși mai toți dau ca origine nume proprii.

Dăm aici unele nume proprii din care se crede că derivă numele Roma:

- a) Legendarii *Romulus* și *Remulus*.
- b) Râul *Rumon*, (atestat de Servio) actualul râu Tibru, în preajma căruia s-a durat orașul Roma.
- c) O familie etruscă numită *Ruma*.
- d) O movilă din vechiul oraș Roma, numită *Ruma*.
- e) Tribul *Ramnes* zis și *Ramnenses*, care locuia odinioară în Roma.

f) Cuvântul grecesc *romi*, care înseamnă putere.

Cam acestea sunt părerile emise asupra originii numelui Roma. Originea grecească de la *romi* a încetat de a mai avea crezare; în schimb însă, învățații cred că mai toate numele proprii citate sunt de origine etruscă. Adevărul nu se poate ușor desprinde din negurile trecutului îndepărtat.

Fapt sigur este că numele *Romanus*, care la început însemna roman, locuitor al Romei, derivă din numele Roma.

Cunoscând originea numelui *Romanus*, să încercăm a răscoli trecutul îndepărtat, istoria romană de-a-lungul celor peste două mii de ani spre a putea desprinde expansiunea onomastică și toponimică a numelui Romei în timp și în spațiu.

Romanus oficial în timp și spațiu

Peninsula mediteranee care poartă azi numele de Italia, purta și odinioară cu circa două mii trei sute de ani în urmă, același nume. Grecii îi ziceau *Italia*. Populația de diferite triburi a Italiei străvechi se numește de învățați în general, *italică*, nu italiană cum se numește populația Italiei din zilele noastre¹.

Printre numeroasele triburi care formau Italia era și acela din regiunea *Latium* așezat în mijlocul peninsulei, pe ambele părți ale râului Tibru. Tribul acesta primi și numele de *Latin*, alături de cel italic. De fapt numele latin e anterior celui italic².

Regiunea *Latium* prin poziția sa geografică, a jucat un rol important în istorie. Aici s-a întemeiat orașul Roma și Statul Roman. Locuitorii Romei și ai regiunii *Latium*, au mai primit și

1. I. Valaori, ca și unii francezi, au întrebuițat termenul de italiot, în loc de italic. De altfel la francezi, se întrebuițează și forma italian. Noi am adoptat spre deosebire forma Italiei.
2. La început, prin sec. al IV-lea ante Hr. numai sudul extrem al peninsulei se numea Italia. Treptat acest nume s-a întins asupra centrului peninsulei și apoi peste toată peninsula.

numele de *romani*, deci trei nume laolaltă, itali, latini și romani. Limba Romei și a regiunii *Latium* a primit de asemenea aceste trei nume, limbă italică, latină și romană. (Această problemă însă nu este bine lămurită).

De pe la 496 până la 270 a. Hr., Roma supuse întreaga Peninsula Italică. Aceste regiuni nu se numără Provinciile¹, ca mai târziu, ci unele din ele, *Teritorii Romane*, altele Colonii Romane, altele Federate și altele Libere. Dar populația acestor regiuni nu se putea numi romani (singular *Romanus*). Abia în anul 89 a. Hr. populația acestor regiuni obținu dreptul de cetățenie romană, așa că numai de atunci toți locuitorii Peninsulei Italice se putură numi romani. Înainte de această dată, fiecare se numea cu numele său, Ligur, Venet, Etrusc, Volsg, etc. etc.

Când Roma deveni și mai puternică, ocupă Ispania și Grecia și apoi toate țările din jurul Mării Mediterane, cum și Peninsula Balcanică cu Dacia. Toate aceste țări se numără *Provincii* și *Romanii*². Așa dar numele *Provincie* se dădea la regiunile cucerite în afară de Italia.

Populația cucerită în Peninsula Balcanică, se numea înainte tracă, illyră, dacă, getă, macedoneană, greacă, etc. Sub romani se numi *Provinciali* sau *Populi Romani*. În sec. III, după Hristos, pe la 212, împăratul Caracală a dat tuturor *Provincialilor*, deci și celor din Peninsula Balcanică, dreptul de cetățenie romană; astfel și neromanii Imperiului se putură numi *Romani* (*Romanus*).

Fustel de Coulange crede că încetățenirea s-a făcut înainte de Caracală și stăruie asupra faptului că supușii Romei care nu erau cetățeni, nu se bucurau nici de cele mai elementare

1. Cicerone a întrebuițat termenul *Provincii* și pentru regiunile italice.
2. Sud-estul Franței de pildă, *Provence* de azi, era numită *Provincia Romana* încă de la 125 a. Hr. De acolo i-a rămas numele *Provence*. Populația din afară din Imperiul Roman, s-ar fi numit alienigeni, ceva corespunzător poate cu agriofoni elen. *Provinciali* s-ar fi numit și peregrini. Indigenii s-ar fi numit *indigenas*, incolas și *dediticii*. *Provinciali* erau și romanii din afară de Italia.

drepturi. Italicii, grecii, ispaniolii, galii și ceilalți întrebuițară toate mijloacele să devie cetățeni romani. La un moment dat Roma se pomeni cu încetățeniri frauduloase, iar aliații Romei, nu o dată luară armele ca să obție cetățenia. Astfel romanii, care înainte nu voiau să formeze o singură națiune cu supușii, cedară în cele din urmă¹.

De la Caracala încoace, numele Romanus și Romania a avut circulație în Imperiul Roman din Europa, în vestul Asiei și Nordul Africii, și a întunecat numele de ital și latin care erau ca și sinonime cu numele roman. Numele roman preponderează. Unii scriitori cred că numele România se dădea numai provinciilor marginale. Mistral numește România totalitatea imperiului Roman². H. C.V. Fortroratis (538) numea Romania țările supuse romanilor.

Cu apariția și întinderea fulgerătoare a Imperiului Roman și a numelui Romanus, amuțiră toate popoarele și dispărură din circulație sau se eclipsară mai toate numele ale acelor popoare. Dispăru până și numele Elen, care avea o așa de mare strălucire. Numele Elada și Elen, dispărură din circulație în perioada creștinismului, erau considerate ca nume idolatre și eretice și au fost boicotate chiar de biserica creștină. Desigur un nume cu atâta strălucire nu putea să se șteargă din memoria omenirii, astfel că uneori reapărea în corespondență. Sultanul Nasar al Egiptului numi pe Andronic și pe Ion Cantacuzen, *împărați ai Elenilor*³. Laon Halcocondylas întrebuițează numele Elen în istoria bizantinilor. Reapariția mai deasă datează din sec. al XII-lea. Dar toate acestea erau cazuri izolate, care nu aveau nimic comun cu denumirile oficiale și cele din circulație, toate derivate din numele Roma. Numele Elen reapare de la ocuparea Constantinopolului de către turci. Prin acest nume grecii încep a înțelege un viitor stat elen, patria, ca Elada de

1. Fustei de Coulange, La Cité Antique, cartea V.

2. Mistral „Dicționar Provensal“.

3. W. Regel, Analecta Byzantino-Rusica, 57–58.

odinioară. Dar tot izolată rămâne și această tendință. Numele Elen, va fi restaurat abia pe la 1800, după circa de două mii de ani de dispariție în umbra numelui Roman. Până atunci numele Elen poate fi socotit și decăzut în sens jignitor, ceea ce produce mirare la scriitorii greci. Locuitorii temei Elada, nu erau numiți eleni ci *eladichi*, căci elen luase sens de idolatru. Eladichi avea și ceva subestimare. Const. Manasse, în sec. XII are și termeni insultători pentru acești eleni¹.

Dar Roma își întinsese prea departe hotarele sale, stăpâna tot țărmul Mării Mediterane pe care o transformase într-un lac roman. Africa de Nord, Asia Sud-Apuseană, Europa până la Carpații Nordici, la Alpi și la sudul Danemarcei, Galia, Spania și Anglia, erau în stăpânirea romană. Pentru vremurile acelea când comunicațiile erau dificile, stăpânirea unui vast imperiu era o mare dificultate. Din acest motiv cum și din cauza năvălirilor barbarilor, romanii se retrag pe alocurea în hotare mai bune și adoptă sistemul stăpânirii Imperiului cu mai mulți împărați deodată. S-a ajuns până la patru împărați laolaltă. Sistemul acesta care se adoptă pentru o mai bună rezistență față de barbari, nu slăbea unitatea Imperiului. Cu timpul însă, la 395² d. Hr. Imperiul se împărți în două, între cei doi fii ai lui Teodosiu. Și așa apăru *Imperiul Roman de Apus* și *Imperiul Roman de Răsărit*, ambele numite România³.

În acest interval, de la cuceririle romane în Peninsula Balcanică până la despărțirea imperiului în două, romanii au romanizat partea de nord a peninsulei, de la linia munții Balcani, orașele Uskub și Alesia până la Dunăre și Sava, cum și Dacia. Sub această linie însă, dată fiind superioritatea elenilor, romanii au fost elenizați în parte. Numai în parte se vor menține până la sosirea valahilor de la Nord.

1. În dicționarul Suidas. Elas, este numai regiunea Sikion. Nici tema Elada, nu purtă în continuu acest nume.

2. Unii istorici cred că despărțirea efectivă avu loc mai târziu.

3. G. I. Brătianu, în Une enigma..., p. 67 scrie că într-o inscripție grecească din sec. IV d. Hr. găsită la Sirmium, se da numele Romania.